

NORDISKA MUSEET

FATABUREN 1987

Den kultiverade naturen

Den kultiverade naturen

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1987

FATABUREN 1987

ISBN 91-7108-279-4

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Anders Sandström.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Roger Tanner.

Grafisk form Bo Berndal, BIGG.

Omslagsbilden från Skansen foto Arne Biörnstad.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Lövtäkt

Eva Silvé-Garnert,
f. 1949, fil. mag.
och antikvarie vid
Torekällbergets mu-
seum, Södertälje.

Alla käringar, som kunde komma ifrån gården, gingo med en lövtuta, som vi kallade det, så det fanns inte ett enda lövträd eller björkbuske, som inte var avlövad, både inom och utom gårdsgårdarna.

Så berättas det från Lilla Vassel-näs fåbodar i Våmhus. Men löv – var det inte bara ett nödfoder som folk tog till när höskörden slog fel? Knappast, för om vi studerar lövtäkten närmare, så kommer vi genast i kontakt med bondesamhällets vardag och får nya aspekter på arbetsliv, ekonomi och kunskapskapital. Vi upptäcker hur lövtäkten har påverkat bosättning och kulturlandskap, hur den ingick bland byns organiserade arbeten och var en viktig tillgång som togs upp i kontrakt och skifteshandlingar. Vi ser också

hur den praktiska erfarenheten skapade såväl olika tekniska tillvägagångssätt som bestämda uppfattningar om de olika lövsorternas värde som foder.

Om vi gör en snabb tillbakablick finner vi lövtäktens ursprung i den tid då naturen var människans skafferier och det varken fanns trädgård, åker eller äng. De tidigaste bosättningarna i vårt land följde områden med god tillgång på löv och gräs åt boskapen. Lövtäkt var en primitiv metod för foderanskaffning, människan kunde med sina händer direkt ta för sig av vad naturen gav. Troligen var löv därför det äldsta foderslaget. Redan under järnåldern utformades dock det enda egentliga redskapet – lövknyven – och lövskogen började omformas till löväng.

Lövtäkten blev en del i uppbyggnaden av vårt traditionella kulturlandskap – ett på en gång format, nyttjat och vårdat landskap. Inägnas klappade askar, de röjda dikesrenarna, de varje år städade ängarna och de gallrade skogspartierna liksom de ömt vårdade sälgnarna och rönnarna vittnade om detta. Under 1700-

Från Värmland berättas: "Vid kvistningen tillgick så: man hadde lövkroken i höger hand, de kvistar man ville hugga av fattades med venstra handen. Man började vid rotändan av trädet, på ett större sådant kunde kvisterskorna arbeta en på var sida. Arbetet fortskred bortåt toppen av trädet, man lade sällan ifrån sig kvistarna förrän man fått så mycket i handen att det räckte till en kärve, vilken man band med en längre, mjuk kvist innan man lade ifrån sig kärven. Somliga föredrogo dock att lägga kvistarna på flera olika högar efter som kvistningen fortskred, varefter högarna delades upp i passande stora kärvar och kunde utföras av fällkarlen ifall han hade tid därtill." Foto Å. Meyerson 1934.

och 1800-talen hade lövtäkten ännu stor betydelse i bondeekonomin, trots att ängsodlingen hade ökat i omfattning. Men efter skiftena på 1800-talet konkurrerades lövtäkten och höslåttarna ut av vallodlingen, dvs. odling av gräs på åkermark. De i landskapet så dominerande ängarna och hagarna ersattes av åkrar.

Den här uppsatsen handlar om hur lövtäkten bedrevs och vilken roll den hade i självhushållet i slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet, innan den nya tiden helt brutit in med klöver, timotej och mer ömtåliga och kräsna husdjur.

Vad är lövtäkt

Med lövtäkt menas vanligtvis insamling av löv till vinterfoder åt husdjuren. Färskt löv gavs ibland under våren när annat foder var slut och på vissa ställen fodrades djuren med löv även under som-

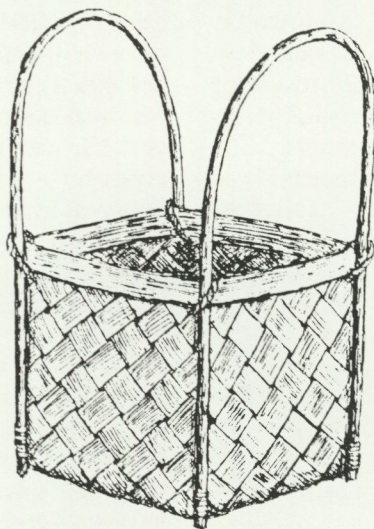
maren. De vanligaste trädslagen för lövtäkt var björk, sälg, asp, ask och rönn.

Vinterfodringen har alltid varit ett problem för boskapsskötseln i vårt land. Man räknade med sex–åtta månaders stallfodring och foderfångsten var därför en av bondens viktigaste sysslor. Från Älvdalen ges exempel på hur den gick till: Först togs hö på slåttermark samt på gårdsplan och åkerrenar hemma vid gården. Därefter tog man vara på avfallet efter åkerbruket, sädes- och ärthallen och vad som blev kvar av lin, hampa, humle, rovor och kålrötter. Sedan fyllde man på med tall-, gran- och enris, bark samt löv av asp, björk, rönn och sälg.

Lövtäkt har förekommit i hela landet och dess betydelse sammanhänger med klimat, val av husdjur och boskapsskötseln omfattning. Ju kortare betesperiod och längre vinterfodring, desto större betydelse fick lövtäkten.

I södra och mellersta Sverige hörde lövtäkten mest ihop med fårskötseln. Där var det främst för fårens behov man tog löv, det var ofta deras huvudfoder under vintern. I norra Sverige och i bygder med omfattande boskapskötsel och magert jordbruk gavs löv även som ordinarie foder åt korna. Där har lövet på vissa orter t.o.m. värderats som medicin eller kraftfoder och en lövkärve kunde jämföras med det bästa hö.

I de delar av landet där jord-

Lövtuta. Ur Levander 1943.

bruket var mer givande fick i stället resultatet av höslåttern avgöra hur mycket löv som skulle bärgas. Här har man ofta sett lövet som nödfoder.

Lövängar och lövbrott

Lövtäkt bedrevs både på inägorna och utmarkerna, såväl nära gården som långt borta i skogen.

Askar, aspar och andra träd runt gården, i slätterängar och beteshagar ville man oftast bevara. De topphögs, hamlades eller klappades, dvs. man sågade eller högg av grenarna. Genom topphuggningen växte det ut ett tätt grenverk på träden, vilket gjorde dem lämpliga för lövtäkt även i fortsättningen. I längden överlevde inte alltid träden en sådan behandling. De avkapade grenarna dog och kunde dra röta in i stammen, som så småningom blev ihållig och gav bohål för fåglar.

En annan landskapsbild skapade rothuggningen, som förekom bland annat i södra och mellersta Skåne. Träden beskars vid roten och sköt året därpå nya skott från marknivå. Skottskogen var en motsvarighet till de lövträdsbevuxna slätterängarna, men huvudsyftet var här inte att producera vinterfoder utan virke till bland annat stängsel, även om värdefullt lövfoder också erhöles.

Ett markant inslag i landskapsbilden var lövängar eller ängen, som fanns främst i sydöstra och mellersta delarna av landet. Det var slättermark, som skulle hållas öppen för att stimulera markve-

getationen. Topp-huggningen och slyröjningen gav samtidigt löv till foder.

I mellersta och norra Sverige togs det mesta lövet vid lövbrott i skogen och utmarkerna. Ju högre över havet desto mer dominerar björken och desto mer försiggår lövtagningen i skogen. Det var vanligt att ett område som höll på att växa igen röjdes upp och gallrades under lövtäkten. Man tog sly och topphögg eller fällde större träd. Lövbrotten delades i skiften, vilka skördades i tur och ordning med fyra eller fem års mellanrum och sedan fick växa ut igen. När träden blev för gamla att ge någon bra skörd fick de lämna plats åt unga träd. På så sätt utvanns rika skördar år från år utan att lövskogen förminskades.

Stammar och grenar togs till vara som ved eller virke för reparation, byggnation och tillverkning av redskap. De olika trädslagen behandlades olika dels efter vad de tålde, dels efter vad det gick att använda trävirket till. På hagmarker kunde björk och ek fällas till redskapsvirke. På asparna högg man av grenarna. Av sälgen togs både toppar och grenar. Viden högs efter marken, för den växte vanligen upp igen för varje år. När det gällde björk togs redan på våren nävern av de träd som på eftersommaren skulle fällas för lövtagning.

Att bryta eller kvista löv

Äldre benämningar som lövbrytning och lövbrott vittnar om

att lövtäkten ursprungligen skett för hand, utan något som helst redskap. Begreppet lövbrytning kom att leva kvar och beteckna metoden att skära av kvistar, att kvista löv. Regelrätt brytning av kvistar förekom ibland vid lövtäkt på asp, vars kvistar är ganska spröda och lätta att bryta av.

Den vanligaste metoden vid lövtäkt var att skära kvistar och binda dem samman till kärvar. Det var oftast björk och asp som kvistades. Vanligtvis fälldes trädet, men det gick också att såga av grenarna eller att klättra upp i trädet. En del nöjde sig med att ta löv från mindre träd och buskar som det gick att komma åt från marken.

Genom alla tider användes mycket enkla hjälpmedel vid lövtäkten. Redskapet var en lövkniv eller lövskära, lövhack, lövkrok,

risbit – benämningarna varierar i olika delar av landet. Den bestod av en rak eller böjd skära av järn med handtag, vanligen av trä. (I modern tid har även vanlig kniv använts.)

I mellersta och norra Sverige användes krokiga lövskärar. En sådan lövskära och en sädesskära kunde se precis likadana ut, förutom att lövskäran gärna var mindre eller kortare och bredare. Den skulle ju inte skära igenom en lika stor yta som sädesskäran. Gamla, slitna sädesskärar kunde också användas vid lövtäkten. Man skar med den inre delen av skäran, som efterhand fick märken efter användningen.

I mellersta och södra Sverige förekom en annan typ av lövskärar. De hade raka blad, som satt i rät linje med eller i vinkel mot skaftet. Vanligen tillverkades dessa lövskärar av gamla liar som togs av till lämplig längd, eventuellt kröktes eller smiddes om och försågs med ett handtag.

De smidda lövskärorna tillverkades av smideskunniga personer i trakten eller köptes på marknaden. Av en gammal lie kunde däremot vem som helst tillverka en eller två lövknivar. Lien högs av så att tången blev kvar och kunde sättas fast i det nya skaftet. Av den borthuggna delen av liebladet gick det att tillverka en annan lövkniv genom att linda en trasa om ena änden eller surra fast läder eller två halvrunda trästycken som handtag. Sådana lövknivar tillverkade kvinnorna i Dalarna själva.

Lövskära från Övertorneå, Norrbotten. Teckning av Barbro Lidström 1936.

"Buskekäck" från Jösse härad, Värmland, tillverkad av bakänden av en lie. Teckning av Adolf Rancke 1928.

I bland annat Västergötland förekom också lövskärar på långa skaft, som gjorde det möjligt att arbeta från marken.

Att repa och plocka löv

Lövfodrets stora betydelse i norra Sverige gjorde att mer ovanliga metoder för lövtäkt förekom endast eller huvudsakligen där. Allt som kunde föda djuren över vintern togs till vara. Till

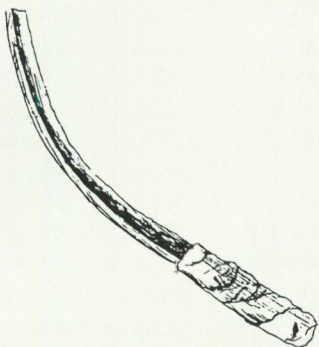
och med nedfallet löv sopades upp och sparades, det kallades falllöv eller soplöv.

Värdefulla träd som sälg, asp och rönn högs sällan ner. I stället repades lövet av grenarna eller plockades av ett och ett. Särskilt i Dalarna var lövtäkten rikt varierad och anpassad till varje trädslags växtsätt. "Sälg repas, rönn plockas, al brytes, björk skäres."

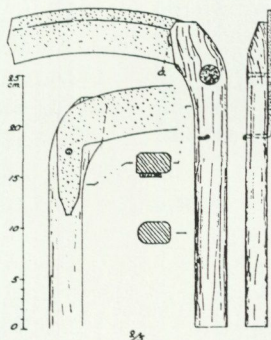
Repning eller strykning av löv förekom inte bara i norra Sverige, utan var helst man ville ha löv till kor och grisar. För att komma åt måste den som repade antingen själv klättra upp i trädet eller böja ner grenarna. För att nå högt sittande grenar använde somliga en trädgren med en grövre utskjutande kvist som krok, ett tillfälligt hjälpmedel som letades upp på platsen. Andra använde potatishackor eller räfsor. Småpojkar kunde också klänga upp i träden och tynga ned grenarna. Det repade lövet, stryklövet, släpptes ner i korgar, kontar eller säckar. Kvinnor kunde plocka i förklädet eller ta av en av sina kjolar och plocka i den.

Repning av löv frestade hårt på fingrarna. Om huden inte var tillräckligt stark användes något slags fingerskydd. Vantar eller handskar, till exempel av fårskinn, omtalas från Dalsland, Småland och Ångermanland. Om man hade fått en "blejma" kunde man i Dalarna sy sig ett "stjinnfinger", som sattes på pekfingeret, som var mest utsatt. "Stjinnfingeret" slängdes sedan bort efter

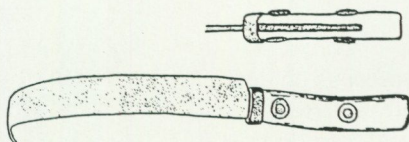
"Hänkpligg" från Skultuna, Västmanland. Avbruten lie omlindad med en trasa. Teckning av Tage Starck 1934.

"Risp" från Ålems sn, Småland, tillverkad av en gammal lie. Vid a) sitter fabriksmärket. Teckning av M. Dyfverman 1937-38.

"Riskniv" från Lillhärads sn, Västmanland. Teckning av Ingall Gränlund 1934.

Repning av sälglöv till kofoder. Bjurbäcken, Mangskogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland 1911.

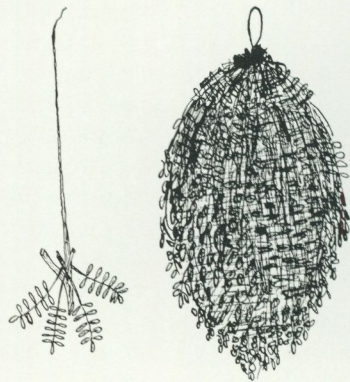
lövtäkten och ett nytt tillverkades nästa gång det behövdes.

Vissa träd tålde inte ens repning. På rönnen sitter bladknoppen längst ut på grenen och om någon råkade få med den så torkade grenen eller kvisten till nästa år. Därför plockades rönnlöven av i "kanglar". Även asp och sälglöv kunde plockas på detta vis. Att ta kanglöv var ovanligt och förekom bara i Nordsverige.

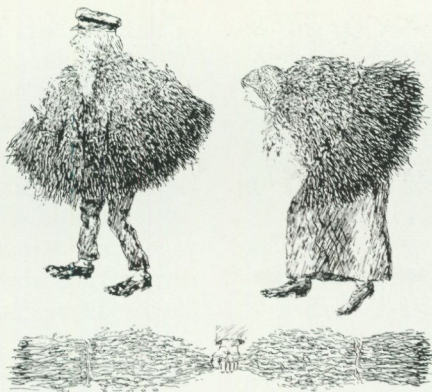
Torkning och förvaring

Torkningen var en viktig process, eftersom en felaktigt hantlad skörd lätt kunde gå till spillo. Det var viktigt med luftväxling så att lövet inte möglade, började "ta hetta" eller "brinna". Risken var störst med repat löv. Det fick till exempel inte förvaras för länge i de korgar det plockades i, dröjde hemfärden måste det stjälpas ut på marken så länge. Hemma vid gården breddes det ut på vindar, lador eller logar. Det förekom också att repat löv torkades på marken eller hässjades ute vid lövbrottet.

Kärvlöv kunde torkas utomhus vid själva lövbrottet, och därefter läggas i stack eller hässja i väntan på hemtransport. Vanligt var också att direkt sätta det färska lövet i hässja för både torkning och förvaring. Hässjan täcktes då med granris, bark och jordtorvor som skydd mot regn. En hässja måste också fredas mot betande husdjur och vilda djur, främst älgar. Man gärdade därför kring hässjan med fällda björkar eller

Om lövbrottet fanns nära gården bars lövkärvarna hem före eller efter torkningen. Ett antal lövkärvar greps i topparna och kastades över axeln, så att kärvarna hängde antingen runt om bäraren eller bara på ryggen. Det gick också att bära med vanliga bärredskap som bågar, hävlar, i mes, med rep eller sveg. Teckning ur Nils Keylands samlingar i Nordiska museet.

gjorde höga hässjor och använde bara de översta stängerna.

Lövet kunde också torkas i skogslador, rior eller andra torkhus långt borta i utmarkerna. Från Värmland och Dalarna berättas om särskilda lövlador, vilket säger något om lövfodrets betydelse i dessa landskap. Ibland togs lövkärvarna hem direkt, torkades inomhus eller utomhus och förvarades därefter på höloftet.

Tidpunkt och arbetsgång

Lövtäkten inföll vanligtvis i juli–augusti, mellan slåttern och sädesskörden. Särskilt där lövtäkten spelade en mindre roll lät man tidpunkten avgöras av viktigare sysslor.

Där lövtäkten var betydelsefull hade den däremot sitt eget tidschema, anpassat efter när lövet var "moget" och träden tålde att avlövas. (Från Östergötland berättas att åldringarna brukade stoppa ett löv i munnen och tuga på för att av smaken avgöra om tiden för lövskörden var inne.) I Älvdalen for hela familjen,

utom någon gammal orkeslös, från hemfäboden till utfäboden den 10 juli, precis på dagen. Sedan vistades de vid lövladan bortåt en vecka för att skörda björklöv. Tidigare på året var det för mycket saft och kåda i löven och senare satt de för hårt. Den 10 september inföll buförsdagen från utfäboden till hemfäboden, och en vecka i förväg gav sig familjen åter av för lövtäkt. Nu var det dags att ta asp, sälg och rönn, vilka inte tålde att avlövas så tidigt som björken. "Man far för styggt med säljen om den repas för tidigt." Lövtagningen måste dock avslutas innan löven började gulna.

Hur lång tid som ägnades åt lövtäkten berodde på hur viktigt lövet var som vinterfoder. Från Småland nämns mellan två och åtta dagar, medan i Dalarna flera veckor ägnades åt denna syssla. Dessutom förekom att kvinnorna i norra Sverige samlade löv på alla lediga stunder under sommaren.

Vilken typ av djur som hölls var en faktor som också påverkade lövtäktens omfattning. Från Arvidsjaur finns upptecknat att lövet skulle utgöra 1/6 av vinterfodret till en ko men vid utfodringen av får och getter hade det ännu större betydelse. Ett får åt vanligen ca 200 kärvar löv på en vinter, men mängden kunde variera beroende på om man dessutom gav hö eller inte. Vanligtvis kunde en kvisterska samla vinterföda till ett får på en dag. Men detta kunde naturligtvis variera

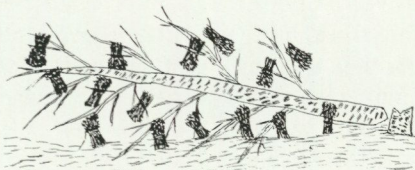
Kanglarna med rönnlöv hängdes på en vidja med en stadig kvistnabb i botten. Den fullhängda vidjan liknade en jättekokong och kallades "lövhund". Den torkades fritt upphängd under tak. Teckning av Levi Johansson, Frostvikens sn, Jämtland 1913.

beroende på kvisterskans skicklighet, om det var ett dåligt eller ymnigt lövtag, om hon band större eller mindre kärvar, om hon skar grövre eller finare grenar och om hon tog löv av buskar eller fällda träd. Uppgifterna om hur många kärvar en person kunde hinna ta på en dag varierar från 50 till mellan 400 och 600!

Arbetsorganisation

Förutom att kvinnorna på egen hand tog löv omkring gården under hela sommaren, så organiserades lövtäkten liksom andra större uppgifter som gemensamt arbete, arbetsbyte eller arbetsgille inom byalaget eller grannelaget.

Arbetsorganisationen hänger samman med ägoförhållandena. Före skiftena reglerade byalaget lövtäkten på byns gemensamma utmarker. Från Sollerön berättas: "Det var en lovdag, som var så bestämd, att man fick inte gå ut förr och ta löv. Och skulle man ta annars, så fick man bara ta, där man rådde om själv. Men på utmarken var det bara efter en bestämd dag. Om det inte var i kyrkan, så var det då i sockenstugan det skulle lysas på och ackorderas om det. Nog fick dem gå så många dem ville från vart hus-håll."

Vid brottet torkades kärvarna upphängda över det avkvistade trädet eller på gärdesgårdar, stänger eller störrar. Teckning av Carl Wiking, Kråksmåla sn, Småland, 1931.

I byordningarna kan vi se hur åldermannen hade till uppgift att sammankalla byamännen till överläggningar om byns gemensamma sysslor, som till exempel hur stor avverkning eller lövtäkt som skulle göras på oskiftad skog och mark, när slåttern skulle ske och vilka gärdesgårdar som skulle förbättras. De som inte ägde någon skogsmark utestängdes däremot ofta från lövtäkt. Efter överenskommelse kunde de dock få ta löv på grannens mark, antingen helt utan ersättning eller mot att de lämnade hälften av skörden till markägaren.

På skogsletter med flera ägare förekom gemensam lövbrytning. Oftast gick lika många från varje gård och delade sedan upp sig i arbetslag. Från Östergötland berättas att vid gemensam brytning tävlade de olika lagen mot varandra, och då gällde det att komma först till det lummigaste trädet, där arbetet gick lättast. Särskilt de unga var benägna att "fuska med små kärvar för att få många tjog" (kärvarna räknades för det mesta i tjog). Men då spårades inte på föraktliga antydningar om "flugkvastar" från de äldre. Var och en räknade sina kärvar och skar en skåra i "lövpinnen" för varje tjog. Efter arbetsdagens slut delades skörden mellan deltagarna.

Efter skörden på det gemensamma lövbrottet fortsatte var och en på egna marker. Där var det vanligen gårdshushållet som skötte om lövtäkten. Från Småland omtalas lejd arbetskraft –

Löv taget ute på hol-
marna tas hem med
båt. Lövkärvarna lig-
ger på hävlar. Foto
från "östra havs-
bandet".

arbetarhustrur, bondhustrur eller jungfrur som kom och arbetade på beting. På andra håll förekom i stället arbetsbyten mellan grannar.

Från Östergötland omtalas lövgille på en medelstor gård på 1860-talet. Bud om gillet sändes ut, och vem som ville fick komma. Det brukade bli 20–30 personer i alla åldrar, men mest ungdom. Arbetsfolket samlades klockan sex på morgonen, husfadern läste ett bibelstycke och sedan sjöngs morgonpsalmen. Därefter var det dags för frukosten, som dukades upp på långbord. Vid avtåget till skogen gick Spel-Johan i täten och lät höra sina bästa gånglåtar. Efter förmiddagens arbete serverades middag i det gröna vid tolvtiden. Huvudmålet var alltid pannkakor samt dricka och två supar per man, samt en extra åt en och annan.

Stämningen steg och historier började komma fram. De äldre vilade medan de unga lekte till tonerna från Johans fiol. Vid sextiden på kvällen avslutades arbetet och skaran återvände till gården för att äta bl.a. vit gröt. Till slut läste husfadern återigen i bibeln och alla instämde i aftonpsalmen. Därefter fortsatte gillet med dans och lekar till fram på småtimmarna.

Arbetsfördelning

Vid den organiserade lövtäkten deltog män, kvinnor och barn. Den vanliga arbetsfördelningen var då att männen fällde träden, kvinnorna kvistade och band, ibland med hjälp av barn och drängar, samt att männen bar lövkärvarna till hässjan och satte upp dem. Om lövet skulle bäras hem direkt hjälptes män och kvinnor åt. På vissa håll bi-

Lövhässja i Pajala sn,
Norrbotten. Foto
John Granlund 1933.

stod männen vid kvistningen och bindningen av kärvarna när de fällt nog med träd för en eller två dagars arbete, i andra fall lämnade de kvinnorna ensamma i lövbrottet.

När både män och kvinnor deltog, delades arbetsmomenten upp efter kön, men den fördelningen var inte orubblig. Lövtäkten var inte någon tekniskt komplicerad verksamhet som krävde specialisering eller utpräglad vana vid vissa redskap och handgrepp, utan vem som helst kunde rycka in. Inte heller hade de olika sysslorna någon utpräglat manlig eller kvinnlig kulturell laddning. Men ändå omnämns lövtäkten på många håll som

”kvinnogöra” och särskilt gäller detta repning, plockning och sopning av löv i norra Sverige. En orsak är naturligtvis att kvinnorna skötte om kreaturen. En annan att detta kunde skötas lite till och från runt gården hela sommaren vid sidan av kvinnornas andra hemsysslor. Även barn och åldringar hjälpte till. ”Farmor till pappa brukte gå och repe löv i gårdet nedanför gamle Apeln medan vällinggryta kokte. När gårdet odlades kunde hon inte begripa vad hon skulle få och ge korna.”

Särskilt i norra Sverige hände det att kvinnorna skötte hela lövtäkten själva och även fällde träden. Detta sammanhänger med att kvinnorna i Norrland överhuvudtaget i större utsträckning svarade för tyngre utomhusarbeten jämfört med andra delar av landet. Könsrollerna blev mer flexibla i trakter där männen ofta var borta på jakt, handelsresor och marknadsfärder.

Utfodring och näringsvärde

Den folkliga erfarenheten av århundradens lövtäkt skapade vissa bestämda uppfattningar om hur olika slags träd tålde att avlövas, när lövet skulle skördas för att bli mest näringsrikt, hur lövet skulle behandlas och tillredas, vad djuren tyckte om och mätte bra av. Till och med i en byordning (från Uppland) kan vi hitta föreskrifter inom detta område: ”Som asp-löfwet är, tå kreaturen om hösten börja stillas inne, nyttigast för Hästar, och ahl-löfwet

Lövladorna var knuttimrade och hade mellanrum mellan stockarna för att drag skulle uppstå och hindra lövet från att mögla eller börja "brinna". Lövlada utanför Indors by, Våmhus sn, Dalarna. Foto Gösta Berg 1926.

Lövstack med tak av granris. Vi sn, Östergötland. Löv från hässjor, stackar och lador kördes hem med kärra eller vagn om det fanns väg, annars på vintern med släde. Foto O. Ekberg 1930.

för Får, altså må björk-löfwet sparas till våren, för Lamb och Killar."

Olika slags djur gavs olika slags löv och på olika sätt. Får och getter fick kärvlöv att själva gnaga av. Kor fick stryklöv eller kanglöv, det gick också att efterhand repa löv av kärvarna eller tröska dem. Detta löv gavs som "sörpa" eller "brässel", dvs. man hällde på hett vatten och blanda eventuellt i lite agnar o.dyl. Lövet som gavs på detta vis var framför allt sälj och asp.

Det var mest får, getter och kor som fick lövfoder, men det kunde hända att man gav hästar- na asplöv, särskilt i mellersta och södra Sverige. På vissa orter sa-

Fällkarlen hugger och efter kommer kvisterna, brytkäringarna eller lövkäringarna. De har klätt sig i tätt åtsittande kläder, inte tunna förkläden eller vida kjolar som kan fastna i grenarna. Långa ärmar skyddar mot rispor. Alla tog med sig vita linnelappar och tråd för eventuella sår. Fingrarna blev ömma efter bindningen av kärvarna, och det gällde att inte skära sig med lövkni-ven eller snubbla bland moras och sten. Bjurbäcken, Mangskogs sn, Värmland. Foto Nils Keyland.

des aspen vara bra för hästens hårrem eller tänder och mot "vattensjuka". Eftersom hästen var bondens ögonsten, måste i dessa fall tilltron till lövfodrets näringsvärde och medicinska verkan ha varit stor.

I de trakter där lövfodret hade stor betydelse värderades det också högt och ansågs vara mycket nyttigt och bra för djuren. Särskilt i norra Sverige sågs det som kraftfoder. I Västerbotten togs löv även om det såg ut att bli gott om hö. Lisa Johansson berättar att man i Lappmarken ansåg lövfoder jämförligt med klöver och

timotej, och från Jämtland sägs att repat löv till kor var minst lika bra som det bästa vallhö. Även längre söderut värderades lövfodret högt och kunde till och med jämföras med havre.

De olika lövsorterna värderades dock mycket olika på skilda orter, och även helt motstridiga uppfattningar förekommer. En del av traditionen finns formulerad i pedagogiska rim som husdjuren påstås ha sagt när de kunde tala. I Värmland sade kon: "Sälgelöv göder mig, aspelöv föder mig, rönnelöv svälter mig, arderlöv välter mig" (arderlöv =

Mannen fäller trädet, kvinnor, barn och gamla kvistar och binder. Lerdals sn, Dalsland. Foto N. I. Svensson 1929.

allöv). Och i Småland sade fåren: "Bryt björkelöv, bryt rönnelöv, men inte lönnelöv. Det är brett för öga men tunt för tand." Från Älvdalen berättas att "Asp ger smör i ask, björk ger gult smör, sälj svälter och vide välter kon". Trots alla olika åsikter värderas dock för det mesta asplöv som bra foder, men allöv anses odugligt. Analyser visar att alla de använda lövsorterna är i stort sett likvärdiga, med undantag av allövet, som innehåller mer garvsyra och är mer stoppande än de andra.

Lövtäkten i bondeekonomin

Det råder inget tvivel om att lövtäkten hade stor ekonomisk betydelse i naturhushållningens tidevarv. Den var ett led i det systematiska utnyttjandet av naturen. Allt skulle tas till vara — löv, bark, virke, ved och näver — och på ett sådant sätt att framtida skördar inte äventyrades. Lövtäkten behandlas i 1600- och 1700-talets hushållningslitteratur och även Linné uppmärksammar den under sina resor.

Det var inte bara bönder som utnyttjade löv som foder. Vid Mellansveriges herrgårdar skick-

ades lantarbetarna ut i skogarna för att samla löv. Torpare och andra arrendatorer fick ta löv på godsets mark mot att de lämnade hälften till herrgården.

Lövsbogen var en tillgång som inte fick förödas. Ivan Svanström visar hur torparkontrakten reglerade hur mycket foder och virke torparna fick ta i lövsbogen "med iakttagande af dess framtida bestånd". Och i byordningarna stadgades böter för olovlig lövtäkt, vid sidan av andra förbud som att lämna grindar öppna, hugga skog på annans mark, olaga jakt och fiske eller att olovas släppa ut sina kreatur.

Vid gårdarnas skattläggning inräknades lövet i hemmanets bärkraft. Från Ängermanland be-

rättas: "Löftäkt och lövfutfodring var i gamla tider så viktig, att vid de gamla byarnes skattläggning togs hänsyn dertill. Att om man t.ex. kunde skörda så och så många gillingar hö, och så många gillingar starr och bladfoder, så kunde hemmanet, med tillhjälp af löf och skaf åsättas ett skattetal af så och så många Seland /yt-mått/ eller ett gårdemantal." Vis-sa lövängar på östgötsläppen taxerades vid 1700-talets slut i lant-mäterihandlingarna genom angivandet av det antal lövkärvar som kunde avverkas årligen utan risk för ängens bestånd.

Även vid de stora jordskiftena beräknades tillgången på löv och fördelades rättvist. Albert Nilsson redovisar en ägobeskrivning

Carl von Linné skrev i sin Dalaresa, 1734: "Kvinnfolken, som kvar äro på sina fäboställen, gingo nu uti skogen att stryka löv, bärandes vardera sin näverkasse. Av björken drages lövet av med händerna, på det trädet ej må skadas, utan man vidare ett annat år må kunna ha nytta därav." Kissen Kersti repar säl, Sollerö sn, Dalarna. Foto Ingalill Granlund 1937.

från laga skiftet i Blekinge på 1830-talet: "De aske- och Linne-stubbar tjenliga till löfhöstdnad, som Isak Pehrsson och Sven Gummesson förut ägt, beräknades i lassvis och befanns å Sven Gummessons tilldelade Skifte 39 lass och å Isak Pehrssons 100 lass, summa 139 lass. Häraf tillkommandes hvardera 69 1/2. Således Sven Gummesson tillgodo 30 1/2 lass." Levander visar att på Dalarnas storskifteskartor kan finnas små ringar, som betecknar en sälg, mitt ute på en åker, som kanske tillhör en annan gård. Och vid ett ägöskål höll vardera gården ytterligt noga på sin rätt till halva sälgen.

Betalning in natura kunde utgöras av lövkärvar. I torparkontrakt fanns ofta inskrivet att ett visst antal lövkärvar skulle erläggas i arrende, vid sidan av kvishtar, vispar, enbär och lingon. Även i undantagskontrakt har lövfoder förekommit som en av föderordstagarens förmåner. Från Östergötland omtalas att lövkärvar i vissa fall nästan kunde bli en handelsvara. Vid dåliga höår

Foderförråden böra utdrygas genom lövbrytning.

Från lantbrukarehåll fästes för någon tid sedan regeringens uppmärksamhet på möjligheten att utdryga våra foderförråd genom lövbrytning, närmast då i samband med den planerade stora bränsleavverkningen. Lantbruksstyrelsen ställer sig synnerligen förstående för förslaget och man framhåller att det vore mycket önskvärt om lantbrukarna under juli månad, som bäst lämpar sig för lövbrytning, emedan lövbeståndet då är rikast och mest utvecklat, sökte i möjligaste mån ta vara på lövbeståndet. Om man far varligt fram vid lövbrytningen ta träden ingen skada.

Avspärningen under de bägge världskrigen medförde ett visst uppsving för fårskötsel och även lövtäkten. Notis ur Södertälje Tidning 29 juni 1917.

skaffade sig slättborna löv från skogsborna genom att själva bryta hos dem efter ett visst pris per tjog. Men det kunde också hända att skogsborna framåt senvintern för ner till slättborna med löv och bytte till sig halmkärvar och spannmål.

Lövtäktens stora betydelse avtog efter sekelskiftet 1900. Men som andra delar av det gamla bondesamhället levde lövtäkten på vissa håll kvar ända in på 1940-talet, framför allt i bygder där den även tidigare hade haft stor omfattning. Om orsakerna bakom försvinnandet har jag redan talat något. Först den ökade ängsodlingen och därefter vallodlingen bjöd lövtäkten hård konkurrens. De nu vanliga nötkreaturerna är inte heller så anspråkslösa vad gäller vinterfoder som den gamla skogsbetande fjällkon och rödkullan. Fåraveln minskade stadigt sedan 1800-talets andra hälft fram till slutet av 1950-talet. Men inte ens uppgången därefter har skapat en framtid för lövtäkten. Moderna handböcker anser visserligen att lövfodret är ett gott foder, det innehåller protein, vitaminer och mineralämnen samt förhindrar parasitsmitta. Men i vår penningekonomi anses det kosta för mycket att ta det tillvara. Redan 1966 skrev Erik Sjödin att "med nuvarande priser på arbetskraften är det knappast lönsamt med en sådan foderberedning". Lövtäkten hörde hemma i de många och flinka fingrarnas självhushåll och försvann med detta.